

Քար Ըլլաս որ Դիմանաս... Եւ Քար Ես

հեղինակ՝ Երուանդ Կոպէլեան

Ձմեռը լէզ կը կապէր, ամառը՝ կը ծածկուէր աղի թեթեւ, սպիտակ խաւով մը: Երբ մեծ նաւեր կ'անցնէին, ալիքները կու գային, միջոցի մը համար գայն կ'առնէին իրենց մէջ կը կորսնցնէին, յետոյ կ'երթային փշրուիլ քիչ անդին, քանդուած քարափի հատուկտոր քարերուն վրայ:

Քար մըն էր ան, մեծկակ, գրեթէ սեղանի մը մեծութեամբ, վրան հարթ, հաւանաբար երբեմնի *էալլը*ի մը հիմերէն մնացած, թերեւս ալ քարափին աւելի հին մասերէն, ո՞վ գիտէ...:

Ձմեռը, երբ ջուրերը կը բարձրանային, կապարագոյն երկինքին ներքեւ՝ տխուր, մռայլ, ալիքները, ամենափոքրն անգամ փրփրած, կու գային, կը զարնուէին անոր, վրայէն կը ցատկէին անդին, յետոյ, ճեղքերէն, մանր քարերու արանքէն, տարօրինակ ձայներով կը թափէին դարձեալ ծով:

Եւ ան կը մնար միշտ թաց, միշտ խոնաւ. կը կենար այսպէս համակերպուած իր բախտին, մարդու մը պէս, որուն փառքի օրերուն վերջալոյսն ալ անցած է, եւ հիմա, այլեւս հեգնանքն ու ծաղրն են իր բաժինը կեանքէն, գոր կ'ընդունի՝ լուռ, մտածկոտ եւ կը սպասէ մէկուն, ձեռքի մը, որ զինք պիտի գործէ անդունդը մահուան եւ գոր կը սպասէ կարծեք, օգնութիւն մը, շնորհ մը սպասածի պէս:

Գարնան մօտ, կը նմանէր ան՝ գամփոին, որ հպարտ, կը կենայ, կ'արհամարհէ իր շուրջ հաչող ու կաղկանձող փողոցի շուները, կը կենայ՝ վէս, անտեսելով եւ անգիտանալով այն բոլորը, որոնք շատ վար կը մնան իր բարձրութենէն:

Ամրան՝ օրը իրն է, փառքը՝ իրը, դիրքը՝ իրը: Լէզերը, արեւուն տաք շողերուն ներքեւ կը գունատին, կը չորնան, կը թափին ծով, ջուրերէն կը քշուին, կ'երթան:

Նաւեր կ'անցնին, մեծ ալիքներ կու գան, կը լիեզն զինք, կը համբուրեն, կը շոյեան, կը փայփայեն ու կ'երթան: Քանի մը վայրկեանի համար կը մնայ իր վրայ անոնց համբոյրներուն խոնաւութիւնը, յետոյ, աղօտ սպիտակութիւն մը, յիշատակը համբոյրին այն ալիքներուն, որոնք եկան ով գիտէ որ նաւուն ցռուկէն: Նաւը, գացած է

հիմա, հեռացած, ալիքները՝ փշրուած, կորսուած, ջուրերը՝ ով գիտէ ո՛ր կը սիրաբանին, ո՛ր ժայռերուն, ո՛ր ափերուն կը դարպասեն...:

Արեւը ամրան արեւը տաք է: Աղի սպիտակ խաւը ա՛լ աւելի կը սպիտականայ շուտով, ջուրերը՝ հանդարտ, հաշիշով թմրածի պէս, թոյլ, հեղգ, կը լիզեն ոտքերն անոր, ան՝ հպարտ, վերէն կը նայի, յիշատակովն համակուած կարծես՝ պատահական ալիքներու, որոնք կու գան հեռուներէ՛ն, հեռուներէն, կը գրկեն զինք, կը համբուրեն, կ'ողջագուրուին ու կ'երթան:

Քար մըն էր ան, որ տարին տասներկու ամիս, հոն, ծովափը, կը մնար՝ լուռ, անխօս, մտածկոտ:

Գարնան, երբ այլեւս կ'անցնէր ձիւնհալի եղանակը, ձուկերը կը սկսէին մօտենալ ափին: Մինչեւ այդ, կը մնային բացերը, քանի որ ձիւնի ջուրը չէր հասներ մինչեւ հոն: Ան, ձուկերուն խռիկներուն մէջ մտնելով, կը վնասէր անոնց եւ պատճառ կ'ըլլար որ ջուրին երեսը ելլէին նուագած, կիսամեռ:

Ձիւնհալէն վերջ, բնագոյր կը մղէր գանոնք դէպի ծովափ, ուր առատ սնունդ պիտի կարենային գտնել: Այն ատեն իմ տեղս քարին վրայ էր: Կարթս կը նետէի ծով, կը սպասէի, ձուկը կը գար, կը դառնար խայծին շուրջ, թեթեւ մը կը խածնէր ծայրէն ու կը թողուր: Կը շարժէի կարթը, թիզ մը, կէս թիզ կը քաշէի, ձուկը կը վախնար խայծը կորսնցնելէ, կը յարձակէր, կը լափէր:

Հանգիստ էի այդ քարին վրայ՝ անոր համար որ հեռու էի այն նեղացուցիչ հետաքրքիրներէն, որոնք կու գան, կարթը իրենց ոտքերուն կը փաթթեն, ձուկերը կը ձեռնադրեն, կարթը քաշելու ատեն ձեռքիդ տակ կը կենան, անընդհատ կը շաղակրատեն: Յետոյ, առանց կատուներէն վախնալու, կրնայի խայծերը դնել արեւուն տակ, որպէսզի չորնան, կարծրանան եւ դիւրաւ չբաժնուին ասեղէն: Ամէն կողմս ապահով էր: Առջեւը՝ ծով, երկու կողմը՝ դարձեալ ջուր, ետեւը՝ կատուներու համար անանցանելի, քանի որ ջուրին մէջ դրուած քարերու վրայէն պէտք էր ցատկել հոն հասնելու համար:

Ամրան, երկու ձուկի համար արեւուն տակ կենալը խելք չէ: Արեւածագէն առաջ եւ իրիկնամուտին կարելի է որսալ, բայց կիզիչ արեւուն տակ՝ ոչ: Այն ատեն գիւղին աղջիկները կու գային, ծով կը մտնէին, կը պոռային, կը կանչէին, կը ճուային, կ'ելլէին, այդ քարին վրայ կը նստէին, զիրար կը թրջէին, ջուրը կը հրէին:

Հանգստեան կոչուած երկաթուղիի պաշտօնեային աղջիկը ամենախենթն էր անոնց մէջ: Ամենէն մեծ աղմուկը անկէ կը բարձրանար, ամենէն վրան բաց խօսքերը ան կ'ընէր, ամենէն աւելի անոր ձայնը կը լսուէր: Ան միշտ այդ քարին վրայ էր, բոլորը ծով կը հրէր, մարդ չէր մօտեցնէր երբ ինք հոն էր: Կրակոտ աղջիկ մըն էր, կը սիրաբանէր գիւղին երիտասարդներուն հետ, մէկը կը ձգէր միւսին թեւը կը մտնէր,

ամբողջ գիւղը իր վրայ կը խօսէր, կը բամբասէր, ծնողքին գլխուն միսը կ'ուտէր, անոնք ալ կ'ըսէին. «Ա՛խ, քար մը ծնէինք, այս աղջիկը չունենայինք»:

Աշնան, ձկնորսները կու գային հոն, երբ քիչ անդին ուռկանները կը քաշէին, իրենց նաւակները այդ քարին կը կապէին, խեչափառներ, անվախօրէն, ազատ համարձակ կը պտըտէին անոր վրայ, ալիքները երբեմն կը բերէին, կը նետէին բանջարեղէններու կեղեւներ ու սէզ, յարդ, դեղնած տերեւներ եւ այլն: Մոխրագոյն երկնքին տակ կը կենար ան լուռ, կարծես գիտնալով, որ աւելի գէշ օրեր պիտի գան, սպասելով անոնց, աւելի վատերուն, որոնք պիտի գան շուտով, աշնան անձրեւներէն անմիջապէս վերջ:

Ձմրան մենաւոր էր ան, լքուած, մոռցուած: Ալիքները մերթ ընդ մերթ կը բերէին փայտի կտորուանք, շիւղեր, բանջարեղէնի կեղեւներ: Ուրիշ ոչ ոք կ'այցելէր իրեն: Խեչափառներն ալ չէին գար: Կը մնար մենաւոր, լուռ, մտածկոտ:

Հիմա հազիւ կը յիշեմ դէմքը, մշուշներու մէջէն, այն կնոջ, որ օր մը ինքզինք ծով նետեց այդ քարին վրայէն:

Ձմեռ էր: Քարը մենաւոր էր դարձեալ եւ ոչ ոք կը յիշէր զինք:

Առաւօտ մըն էր —կը պատմեն— երբ այդ կինը, յիշելով քարն այդ մենաւոր, գնաց, բարձրացաւ անոր վրայ, նայեցաւ ծովուն, հեռուն՝ ալիքներուն, ետին՝ գիւղին, շուրջը՝ ծանօթ բոլոր տուններուն, բարեկամներու, զորս բարեւած էր երկար տարիներ, բարեւ տուած, բարեւ առած, խօսած որպիսութիւն հարցուցած, շնորհաւորած, անցեալ ըլլայ ըսած, գանգատած, խնդակցած, կռուած...

Մէկ խօսքով մարդիկ, որոնց հետ ապրած էր:

— *Fuoufhi unkenphi, huapuyouwa unkenphi...*

Կը պատմեն, թէ այսպէս ըսեր է ան ծով նետուելէ առաջ, այսինքն Յունարէն՝ «Հաց չկայ, ածուխ չկայ...»:

Բնականաբար իրականին մէջ ոչ ոք իմացած է անոր այդ խօսքերը: Եւ, վստահ եմ, որ նոյնիսկ ան չէ ըսած այդ, քանի որ պէտք է հասկցած ըլլայ, թէ մարդոց մէջ բազմաթիւ անգամներ զուր տեղ խօսուելէ վերջ, խօսք մը չի կրկնուիր քարի մը առջեւ, որ քար է, չունի միս, ոսկոր, ուղեղ, սիրտ...

Հազիւ կ'ըմբռնեմ դէմքը այդ կնոջ, որ ստուերի մը պէս կ'անցներ մեր տան առջեւէն, գունատ շրջագգեստով, ծոած, ձոմոկած կօշիկներով:

Երկու զուակ ուներ: Ամուսինը՝ ձգած, փախած էր: Չեմ գիտեր, թէ ի՞նչ եղան, ո՞ր գացին: Գիւղին մէջ, շատ բան չկայ իր մասին խօսուելիք: «Աղքատ էր, — կ'ըսեն— շատ աղքատ, յուսահատեցաւ, զուակները անօթի էին, հաց չկայ, ածուխ

չկայ, ըսաւ, այդ մեծ քարին վրայէն ինքզինք ծով նետեց, կորսուեցաւ, դիակն ալ չգտնուեցաւ»:

Ուրիշ ըսելիք չկայ իր մասին:

Հանգստեան կոչուած երկաթուղիի պաշտօնեային աղջիկը շատ սիրարկածներ ունեցաւ: Գիւղին բոլոր երիտասարդները մէկ մէկ կուրծքին սեղմեց ու վերջապէս, երբ շարքը վերջացաւ, ամուսնացաւ: Ատով ալ չբաւականացաւ, ամուսնի վրայ ամուսին սիրեց, քանի մը զաւակ ունեցաւ, հաշիւը կորսնցուց: Գեղեցիկ օդերուն, զաւակները կ'առնէ, կու գայ ծովափ, տղաքը կ'ելլեն այդ քարին վրայ, անկէ ծով քար կը նետեն: Ինք, աւելի անդին կը նստի, զանոնք կը դիտէ ժպտերես:

Գարնան, իմ տեղս ուրիշներ կու գան հոն, ձուկ կ'որսան: Ամառը՝ գիւղին աղջիկները հոն են, աշնան՝ ձկնորսները իրենց նաւակները կը կապեն ու խեչափառներ ազատ համարձակ կը շրջին քարին վրայ:

Ձմեռը՝ ոչ ոք կը յիշէ քարն այդ մենաւոր: Լուռ է ան ու մտածկոտ: Կը նայի ետ, գիւղին, տուներուն: Մէ կը կը սպասէ, ոչ, կը նախընտրէ բնաւ չյիշուիլ: Բայց, կը վախնայ մարդոցմէ, անոնց կեղծաւորութենէն ու վախով կը նայի գիւղին դէպի ծովափ իջնող ճամբուն, վախնալով որ օր մը անոնք, այդ մարդիկը, իրենց ծոցէն դուրս կը նետեն մէկն ալ, մէկը, որեւէ մէկը, որու մասին խօսուելիք շատ բան պիտի չըլլայ գիւղիներուն համար, «Գող էր» պիտի չկարենան ըսել, «բոզ էր» պիտի չկարենան ըսել, «խենթ էր, խելօք էր, սանկ էր, նանկ էր»:

Կը վախնայ քարն այդ մենաւոր, կը վախնայ որ մէկը կը յիշէ զինք ձմրան այդ ցուրտ օրերուն ու կու գայ, կը բարձրանայ իր վրայ ու ծով կը նետուի՝ «Հաց չկայ, ածուխ չկայ» ըսելով՝ Յունարէն, Թրքերէն կամ Հայերէն, որեւէ լեզուով:

Բայց կը վախնայ, շա՛տ կը վախնայ՝ ոճրի մը մէջ բաժին մը, դեր մը ունենալէ: Մարդիկ «անձնասպանութիւն» կ'ըսեն անոր եւ քարը, ձմրան ցուրտ օրերուն, վախով կը նայի գիւղէն դէպի ծովափ իջնող ճամբուն: Քարը չ'ուզեր բաժին մը, դեր մեր ունենալ ոճրի մը մէջ:

Քար մըն է ան, մենաւոր՝ ձմրան օրերուն, որ կը դողայ, կը դողողայ:

Քար է ան, չի վախնար ցուրտէն, քամիէն, սառնամանիքէն, ձիւնէն, մրրիկէն:

Կը դողայ մարդոցմէ, որովհետեւ կը վախնայ, որ նոր ոճրի մը մէջ կը մտնէ:

Ու երբեմն կը փափաքի, որ գայ մէկը, հրէ, ծով գլորէ զինք, ազատէ այս կեանքէն:

Բայց այս վախը, այս զգուանքը, ոչ ալիքներեն է, ոչ խեչափառներեն, ոչ քանջարեղենի կեղեւներեն է, ոչ ալ ձկնորսի նաւակներեն: Ան չի վախնար մրրիկէն, փոթորիկէն, քամիներէն ու սառնամանիքներէն:

Քարը, այդ քարը զգուած է կեղծաւոր մարդոցմէ:

Հանդէս Մշակոյթի

15.07.1955